

*Средоје Урошевић*

## **ДРУГА ПРОЛЕТЕРСКА ДИВИЗИЈА - ОПЕРАЦИЈЕ У ЖУПСКО-ЗАПАДНОМОРАВСКО - ИБАРСКОМ БАСЕНУ**

Свој допринос дефинитивном ослобођењу Србије 2. пролетерска дивизија почиње да даје продором и борбама у Санџаку, у јесен 1943. године. Посебно су значајни, њен продор и напад на Ивањицу, јануара 1944. године и операције са 5. крајишком ударном дивизијом које су вођене у пролеће 1944. године, на простору између Ибра и Ваљева. Ове двомесечне операције дивизија, као и освит дефинитивне победе савезника, дају снажан нови подстрек разгарању масовне народно-ослободилачке борбе у Србији. У њој настаје период формирања и борбе дивизија и корпус& НОВ Југославије.

Пратећи ток стратегијско-оперативних збивања на тлу Србије, из њега се јасно оцртавају три операције које су дефинитивно донеле слободу народу Србије. Све је почело формирањем нових српских дивизија на југу Србије и тоталном мобилизацијом и концентрацијом четника Драже Михајловића у борби против новоформираних јединица НОВ Југославије. За поменути четнички покрет, ово је био моменат бити или не бити и отуда оволика концентрација обостраних снага на југу Србије. Врховни штаб схвативши правилно значај овог четничког потеза, хитно из Црне Горе упућује Оперативну групу дивизија, у чијем саставу се налазила и 2. пролетерска дивизија, да преко Ибра избије на Копаоник и притекне у помоћ снагама НОВЈ у Србији. На југу Србије и на Копаонику дошао је до сукоба у који су четници бацили све своје расположиве снаге у Србији. Разбијени су много лакше и брже него што су могли и сањати. Друга пролетерска дивизија је у овоме имала свој велики удео. Овај четнички пораз, као што каснији развој догађаја говори, претворио се у њихов дефинитиван политички и војнички крах. С обзиром на време и место где се догодио он има непроцењиви значај на развој догађаја у Србији при њеном коначном

ослобођењу. Ова прва одлучујућа успешна операција јединица НОВ Југославије је била добар почетак и најава следећих борби за ослобођење Србије.

Одмах по разбијању главнине четничких снага јединице НОВЈ припремају се и концентришу за следећу операцију. Као што је познато, она се одвијала у западној и источној Србији, са ослобођењем Београда. У том цшву почиње концентрација наших снага према западној и источној Србији где пристижу јединице ЦА. Са територије јужне Србије - Жупе и Копаоника одлази главнина наших снага у једном или другом правцу. Крајем августа 1944. године на терену Жупе - Расине и Поморавља остаје сама окрњена. без 2. пролетерске бригаде, 2. пролетерска дивизија. Она, у скоро двомесечним, честим и жестоким борбама на овој територији, учествује и доприноси успеху поменуте операције. Да би то успела, она иривремени одлазак 2. пролетерске бригаде у састав 21. српске дивизије надокнађује формирањем, 17. септембра, у селу Буце, 6. српске бригаде. Прилика је да се каже да је формацијски састав дивизије тада био: 4. црногорска пролетерска, 3. српска ударна и 6. српска бригада, укупне јачине од 4.500 бораца, да би половином новембра достигла до 5.700 бораца. Бригаде из састава дивизије имале су уобичајену четворну формацију. Наоружање, класично партизанско - лако пешадијско, са мало артиљерије, али са инжењеријским и јединицама везе, уз интенданске и санитетске јединице.

Штаб 2. пролетерске дивизије сачињавали су: командант - п. пуковник Средоје Урошевић, пол. комесар - п. пуковник Милинко Ђуровић, нач. штаба - мајор Милош Манојловић, обавештајни официр - капетан Милан Радовановић, интендант - поручник Стево Добрковић, наченик санитета - мајор Саша Божовић. У дивизији је био и политодјел: руководилац Мирко Калезић и чланови Тодор Војводић - Ђедо, Мица Николић, Тихомир Јањић, Радоје Љубичић. Треба напоменути да је нагло оснивања нових јединица у Србији повукло велики број кадрова из дивизије. Скоро све кадрове за 6. бригаду дала је 4. пролетерска бригада.

У таквим, нимало ружичастим, условима дивизија је сама покривала велику територију између Ибра, В. и Ј. Мораве и Јастрепца. То није могло остати незапажено од стране

непријатеља. Тако Кесеровић успева да окупи своје најоданије људе и да заједно са немачким снагама из гарнизона Крушевац, које га обилато подржавају артиљеријом и генковима, креће долином Расине и преко Жупе на разређене, и без артиљерије и тенкова, јединице дивизије. Очито, овог пута с циљем Немаца да што даље и дуже држе јединице дивизије од СВОЈИ" гарнизона очекујући, што безбедније даљи развој догађаја. а четника да искористе немачку подршку не би ли успели да очисте ову територију од наших снага и тако, у погодном моменту, да наследе гарнизоне од Немаца и прикажу се као њихови ослободиоци, излазећи са што јачим снагама пред јединице Црвене армије.

Као што је познато, овај четничко - немачки сценариј има почетни успех. Четници као "ослободиоце" дочекују јединице ЦА у Крушевцу. Сам чин заслужује пажњу да се на њега укратко осврнем. У овој другој операцији 2. пролетерска дивизија учествује на иомоћном правцу главног удара који се, очито, одигравао у источној Србији. Иако на помоћном, или боље рећи делу помоћног, она је обезбеђивала леви бок главног удара и доприносила, после стварања бреше у непријатељској одбрани, брзом продору наших и мотомеханизованих снага Црвене армије ка Београду. У том духу дивизији је у свом задатку чишћења и чврстог држања Жупе и Поморавља, био главни циљ Крушевац - његово ослобођење као и пресецање комуникације долинама Ј. и 3. Мораве. Ради тога дивизија је 4. пролетерску и 6. српску бригаду држала у Жупи са оријентацијом према долинама Расине и 3. Мораве и Крушевца. Процењујући ситуацију дивизије као врло сложену, деликатну и нимало ружичасту Команда дивизије свој штаб размешта на десној обали Расине на падинама Јастрепца, а 3. српску бригаду југоисточно од Крушевца у захвату река: Расине, 3. и Ј. Мораве.

У таквој војно-политичкој ситуацији и распореду дивизија дочекује четничко-немачку офанзиву. Сам почетак није ништа добро обећавао. Напрогив, офанзива ове дружине уз подршку тенкова и артиљерије устремила се муњевито на положаје 6. српске, тек формиране бригаде. Непријатељ постиже пун погодак, бригаду разбија тако да се после неколико дана скупила на Јастрепцу. Истина, она је била разбијена без већих

губитака. На Јастрепцу се окупила и наставила да се бори, и то добро.

Четврта црногорска пролетерска бригада и сама је у гим првим, дневним, сукобима била приморавана на повлачење.

Поучени овим искуством одлучили смо да на дневну непријатељску интервенцију одговарамо маневарском одбраном, и у случају потребе, са ослоном на Јастребац. Немачко-четничке иницијативе су биле дневне и врло честе, долином Расине и преко Жупе, с тим да су се предвече Немци са тенковима и артшверијом повлачили у Крушевац, а четнике остављали на предстражним положајима да штите прилазе самом граду. Ову околност смо користили тако што су бригаде, зависно од ситуације, преузимале ноћне нападе и тада разбијале и протеривале четничке јединице. Њихов, пак, ослонац били су Немци у Крушевцу. Наше јединице би, обично заморене и истрошене, на прилазима Крушевцу, остајале без снаге за његово, раније, ослобођење. Но све у свему, оваквом тактиком дивизија је успела да неутралише и разбије окупљање четника не само у Жупи већ и на левој обали 3. Мораве у Темнићу. У том рејону је 4. црногорска пролетерска бригада разбила и растерала већу четничку групацију.

У овом једно и по месечном периоду неопходних и тешких борби, како је време одмицало, Дивизија је све офанзивније деловала и примицала се Крушевцу и долини 3. Мораве. Трећа српска бригада је вршила притисак ка Огалаћу и Крушевцу са југа. Може се слободно рећи, да су се релативно слабе немачке снаге - 803. батаљон, гако дуго одржале у долини 3. Мораве благодарећи четничкој помоћи. **И** док су јединице 2. пролетерске дивизије водиле борбу са Немцима који су се повлачили из Крушевца, четници су делом снага штитили то повлачење, а део су задржали у Крушевцу. Тако је и дошло до тога да четници дочекују јединице 52. дивизије ЦА у Крушевцу као "ослободиоци" мада закратко, док се нису појавиле јединице наше дивизије и разјуриле ту банду.

По избијању у Србију 2. пролетерска дивизија је била под командом Главног штаба за Србију. Под њим је остала, изузев краћег периода када је била под оперативном командом 14. корпуса, све до потпуног ослобођења Србије. Пошто је у

претходној операцији дејствовала на посебној територији - била је самостална - то јој је и претпостављени препуштао потпуну оперативну самосталност.

У следећој операцији - са немачким јединицама Групе армије "Е" и четничким остацима, будући да ће акције изводити уз садејство са јединицама Црвене армије долази и у Штабу дивизије до измене у начину командовања. Главни штаб за Србију се већ налазио у деликатним и сложеним условима координирања и планирања дејства јединица на територији Србије. Ово ради тога што на тој територији дејствују поред наших оперативних јединица, које су непосредно подчињене Главном штабу за Србију и јединице Црвене армије и Бугарске отченственофронтовске армије, непосредно подчињене својим командама. У таквој ситуацији када није постојала заједничка команда за све јединице на нивоу Србије, било је отежано планирање и координација дејства јединица. Из расположиве документације јасно се види са којим се проблемима борио Главни штаб са Србију.

Избијањем 52. дивизије ЦА на подручје Крушевац - Краљево, Штаб 2. пролетерске дивизије што се тиче командовања улази у фазу нових поступака. И код ње ће се одражавати сва сложеност и нецелисходност у организацији руковођења и командовања јединицама. Тако се једино може објасниги продор 52. дивизије ЦА ка Крушевцу, а да о томе на време не буде ,обавештен Штаб 2. пролетерске дивизије чије јединице већ дуже времена ту дсјствују. Или. на пример, дугорочна најава доласка, на краљевачки фронт, 23. дивизије и 1. југословснске бригадс, а оне се појаве и остану код Чачка.

Но свс то није било нресудно да наше и јединице Црвене армије избију у долину В. Мораве и тако Немцима пресеку главну магистралу ка севсру. Тим успехом отворена је широка могућност брзог продора наших снага и мотомеханизованих снага ЦА ка Београду и учешће у његовом ослобођењу, са придошлим нашим снагама из 3. Србије. Овим продором створени су повољни услови на помоћним правцима да се Немци протерају из великог дела Ј. Мораве и дела 3. Мораве.

Договором у Крушевцу са командантом 52. дивизије ЦА у његовом штабу, оријентисали смо јединице у гоњење Немаца према Трстенику и Краљеву. На десном крилу - левој обали 3. Мораве наступала је 3. српска ударна бригада; у центру - у

захвату комуникација надирале су мотомеханизоване јединице 52. дивизије, а на левом крилу, чистећи и наткриљујући непријатеља, продирала је 4. црногорска пролетерска бригада са деловима 6. српске. У Крушевцу су остали делови 6. бригаде. Овај правац бранила је немачка група "Бургемајстер" која је припадала корпусу "Милер". Интересантно је изнети јачину ове групе на дан ослобођења Врњачке Бање 16. октобра. У дневном извештају корпуса "Милер" она гласи: 21 официр, 162 подофицира, 787 војника и 22 добровољца.

Око Трстеника развија се упорна борба. Тако поменута немачка група обавештава корпус 16 и 17. октобра о борбама 4 км северозападно од Трстеника и да је 2. батаљон нападнут од партизана са десног бока, о ватри руских оклопних топова на десном крилу, руском противнападу на левом крилу и потреби да Команда корпуса пошаље артиљерију у помоћ.

Трећа српска бригада за 17. октобар извештава да се у продору левом обалом 3. Мораве на положају Јеринин град - с. Грабовац сукобила са 150 Немаца и нанела им губитке од 50 мртвих и 60 заробљених, уз минималне своје губитке - 1 мртав и 1 рањен. Задобила је и велики плен: 100 пушака, 8 п. митраљеза, 7 стројница, 7 парабелума, 3 бацача, 1 камион муниције и др. Уз узастопне отпоре немачке групе на линијама Ново Село - Грачац, Вранеша - Подунавци, Врба - Ратина да би 20 октобра борбена група "Бургемајстер" известила вишу команду о тешким губицима код 2. батаљона, тако да је у 5. чети остало свега 10-15 људи.

Трећа српска бригада за то време - заправо 21. октобра избивши на комуникацију Краљево - Крагујевац у висини села Витановац и жел. станице Витковац води борбу са отступајућим Немцима из Крагујевца који на левој обали Груже штите одступницу својим јединицама.

Шеста српска бригада је своја два батаљона оставила у Трстенику и Крушевцу, а два су продирала на левом крилу 4. пролетерске бригаде.

Избијањем наших снага на Косово и пред ибарско-западноморавску долину, са истока и севера, пред Краљево и Чачак, немачка Група армије "Е", нозната као ЈТерова групација, јачине око 14 дивизија, налазила се у повлачењу из Грчке. Интересантно је, да немачко командовање испадом Румуније (23.

августа) предвиђа скори раскид и са Бугарском. 29. августа командант Југоистока наређује Леру да чврсто држи средњи део Балканског полуострва јер је исти важан за ратну привреду и да обезбеди функционисање најважнијих саобраћајних веза. Да би се то обезбедило потребно је: прво, прикупити покретне резерве Команде Југоистока у рејонима Београд, Ниш и Скупље; друго, смањити посаде на јонским и јегејским острвима, а што је могуће више продрети запосести положаје на приморским секторима јужне и средње Грчке; треће, без одлагања припремиги повлачење свих трупа и постројења јужно од линије: Крф - Јањина - Каламбаки - Олимп где треба успоставити нови фронт. Све ово с напоменом: "Приликом предузимања свих ових мера важно је да се што је могуће дуже избегне утисак евакуације."

Тако немачка команда процењује на непуна два месеца пре катастрофе на Балкану. Још увек се врше припреме за повлачење. А та иста команда 14. октобра даје директиву између осталог: "Е" поштрава темпо покрета са југа на север уз *безобзирно напрезање људства и материјала до крајности* (подвукао С. У) да би себи одржала отвореним путеве Велес - Скопље - Митровица - Краљево - Ужице - Вишеград и Митровица - Нови Пазар - Пријепоље - Вишеград против бугарског и руског непријатеља, који врши притисак са истока на широком фронту, као и против Титових банди. Рачунати с тим да ће можда делови Групе армија "Е" морати себи да крче пут преко Скадра - Никшића - Требиња ка Мостару. Обалски пут и комуникације од њега ка Требињу и Метковићу имају се у току покрета? околне армије трајно разорити.

У исто време немачка команда на основу новонастале ситуације реорганизује командовање јединицама. Тако се Армијска група "Србија" потчинила Команди 2. оклоине армије, а Команда корпуса "Милер" Команди армија "Е". Гранична линија између Лера и 2. оклопне била је хрватско-црногорска граница до Бајине Баште, а одатле кроз Србију, Топола - Марковац - Жагубица. При овоме за нас је важно да је корпус "Милер" бранио подручје од интереса за нас.

Лер тражи од немачког ваздухопловства у Грчкој да ангажује целокупни простор за ваздушни транспорт у циљу пребацивања борацких трупа за Краљево и Приштину, а кориусу "Милер" да безусловно спречи пробој противника према

Краљеву. При томе одлучујуће је да се за предстојеће тешке борбе довуку што пре нове снаге.

Услед продора наших снага ка Београду ситуација налаже да Група армија "Е" своје снаге оријентише ка северозападу и на терену западне Хрватске организује одбрану југоисточних граница Рајха. У том циљу корпус "Милер" треба да ослободи и држи отворен пут од Краљева преко Чачка и Ужица.

У изношељу података о непријател.у, његовим плановима и намерама остаје ми још да изнесем састав корпуса "Милер": 7. СС дивизија "Принц Еуген", 117. дивизија, 1. брдска дивизија, 297. пешадијска дивизија, 104. ловачка дивизија, 181. пешадијска дивизија, 12 тенковски батаљон, 4. пук руског заштитног корпуса, група "Бургемајстер" и још неке мање јединице.

Краљево су непосредно браниле Група "Бургемајстер" у саставу 524. и 742. пука, а касније од 25. октобра и 7. СС дивизија у саставу 13. и 14. пук, 7. арт. пук, 7. бат. везе и 7. инжењеријски батаљон. Потребно је нагласити да је 2. дивизија у ово време имала свега око 3.000 војника. Касније се нагло попуњавала тако да је 6 новембра имала 6.000, а кроз десегак дана нарасла је на 7-10.000 војника.

Још да изнесем једно интересантно запажање. Наиме, из наређења команданта Југоистока неким јединицама у Грчкој испада да под Лером нису све јединице које се налазе у Грчкој, а које треба извући. Према овоме Команда Групе армија "Е" има задатак да по сваку цену одржи источни фронт (подв. С. У.) и тиме осигура саобраћај правцем север-југ ради повлачења осталих јединица из Грчке.

На наведеном правцу се истичу две засебне области које имају услове за већу концентрацију јачих снага и то: Косово Поље и долина 3. Мораве између Краљева и Чачка. Ако се узме цела дужина фронта на коме се непријатељ могао нападати и ометати у повлачењу од Грчке до Брода у дужини (600/700) - 1200 км онда се може сагледати са каквим се оперативним избором за дејства располагало у целој овој операцији.

Први део те операције, који нас непосредно интересује: долина 3. Мораве са Краљевом и Чачком даје широке могућности од (80/90)- 160 км фронта слободног за дејства.

Оишти услови за уништење непријатеља су били више него повољни. Немачки распоред трупа и њихов географски по-

82/Н/1



ложај давали су изваиредне могућности да се непријатељ туче по деловима и са релативно мањим снагама. Качанички, Ибарски, Овчарско-кабларски и други теснаци били су као наручени да се у њима активира на десетине диверзантских група за разна-рушења и кидања, а на чворним објектима - мостови помоћу авијације, немачке трупе су могле да се исеку на делове те да се потом концентричним нападима и одбранама, у поменутиим областима изнуре и исцрпе у муницији, гориву и храни и тако иринуде на предају. Свему овом треба додати да су наши и савезнички претходни муњевити успеси деловали на немачку Групу иненађујуће, што се види из наређења Групи, половином октобра да се повлачење врши "уз безобзирно напрезање људства и материјала до крајности". Исто тако, треба напоменути да је немачка Група била састављена од великог броја, још од раније нама познатих дивизија, али сада то више нису биле оне дивизије из најбољих дана, ни по бројности, ни по саставу иако им је борбено била на висини.. То су сада биле знатно ослабљене па на брзину попуњаване дивизије, затим од разних делова адхок формиране групе, које су обично носиле имена својих комананата. Све ово говори да је постојала реална шанса да се ова немачка група уништи на овом простору, а не пола године касније у Хрватској и Словенији. Шга би то значило у укупним нашим напорима за ослобођење замље може се само претпоставити.

Пред Краљево, комуникацијом од Крушевца, још пре ослобођења Крагујевца, у налету су избиле 2. пролетерска дивизија, са обе стране Зап. Мораве и 52. дивизија ЦА и покушале да из покрета овладају Краљево. Њега тада нису браниле Јаче немачке снаге већ слабашна, али вероватно већ нешто ојачана група "Бургемајстер", али сада у том критичном моменту за Немце, у моменту када бране још и Крагујевац, прискачу им у помоћ четници и недићевци у рејону села Метикоши на 5 км од Краљева. Тако је пропала шанса о изненадном заузимању Краљева. Истине за вољу, овај напад и није био дело заједничког планирања двају штабова. Једноставно ми смо били обавештени да они иду да заузму Краљево. Ја сам тада издао наређење бригадама да сваки на свом правцу продире и садејствује јединицама ЦА у зависности од ситуације код њих. Истина, то су били први часови заједничких дејстава у којима се нисмо добро ни познавали, а пракса ће показати да

најцелисходнијег руковођења и командовања јединица на фронту није било ни касније.

Штаб 52. дивизије ЦА у време борби око Краљева налазио се у Трстенику. Штаб 2. Пролетерске дивизије са приштабским дивизијама и болницом налази се у Врњачкој Бањи. Командно место команданта Дивизије, са осматрачницом било је у рејону села Грачац-Вранеша. Поред курирске, дивизија је са бригадама имала радио и телефонску везу. Са јединицама ЦА нисмо имали заједнички систем радио веза већ само телефонску и курирску везу. Када смо код Штаба дивизије, треба рећи да су Немци далекометном артшверижом из Краљева неколико пута тукли Штаб 22. дивизије, његове органе и јединице. Већих штета није било, а командно место је било, врло често, мета немачке артиљерије. У том склопу неколико пута врло прецизно, те да није било премештања склоништа и ровова било би и више жртава међу обезбеђењем и куририма.

Ослобођењем Крагујевца одбрану Краљева појачавају немачке јединице које су успеле да се повуку напуштајући Крагујевац. Процењује се да су у том периоду у моравској долини биле око три дивизије Немаца, четници, недићевци и Љотићевци; затим пет дивизија наших и савезничких и то три дивизије ЦА и две наше. Од тога на Краљеву 2. прол. дивизија, 52. дивизија ЦА и одред "Јово Курсула". Краљево су Немци бранили до 25. октобра са ојачаном групом "Бургемајстер" уз помоћ четника и недићеваца када пристиже у помоћ и 7. СС дивизија "Принц Еуген".

Настаје период десетодневних упорних и тешких борби на прилазима Краљеву. Наш основни и главни задатак добијен од Главног штаба за Србију био је да, наступајући долином Западне Мораве у садејству са јединицама ЦА предузмемо енергичан напад и заузмемо Краљево. У том циљу су и издата наређења 4. пролетерској и 3. српској бригади о нападу и садејству при нападу јединицама ЦА сваке на свом правцу. Наше заједничке активности на фронту у овом периоду најбоље ће се сагледати из немачких извештаја. Њихови извештаји из овог периода пуни су вести попут : ситуација све озбиљнија услед надзирања непријатеља према Краљеву; жестоки напади артиљерије; о тешком нападу противника дуж Западне Мораве и северозападно од Врбе, као и на линији читавог фронта, а који трају од 16. октобра; да се 104. ловачка дивизија хитно по деловима извуче и упути у Краљево у надлежност корпуса "Милер" - челни делови

на овом положају најкасније до 25. октобра ; падом мрака настао јак притпсак на десном крилу и на друм Врба - Краљево ; о наиаду на мост југоисточно од Краљева; о минобацачкој и артиљеријској ватри противника цео дан на читавом фронту, а о помањкању сопствене арт. муниције; или о жестоких нападима противника, током читаве ноћи на положају двају батал>она и продору Руса и партизана од Врбе до на 4 км југоисточно од Краљева и моли се ангажовање једног СС батаљона за чишћење комуникације од непријатеља; од раног јутра жестоки напади - код Ратине дејствују "каћуше"; да су напади на положаје 1. бат. 524. пука и на остале снаге дуж долине Товарнице одбијени. И све тако до краја октобра када се јавља да је противник претходне ноћи извршио јак напад на положај Борбене групе "Бургемајстер" и тренутно влада затишје.

Немци су све ове и друге акције 2. прол.и 52. дивизије ЦА успешно одбијали уз предузимање локалних противнапада ради повратка игубљеног погодног положаја. Сви наши заједнички десетодневни напади били су једнообразни и као такви ломили су се о немачку одбрану. Тако немачки извештаји од 31. октобра више не говоре о затишју већ о смиривању ситуације на читавом фронту као и о померању непријатељских јединица.

О чему се заправо радило? Као што се из изнетог види иницијативу у дејствима су имале јединице ЦА. 68. корпус ЦА (52, 93. и 223. дивизија ), по свему судећи није имао великих амбиција на овом сектору. По концентрацији - распореду својих снага, он је био више дефанзивно оријентисан. Његов превасходни задатак био је обезбедити леви бок главнини својих снага. Отуда по једна дивизија на правцима Чачак - Горњи Милановац и Краљево - Крагујевац, са дивизијом у резерви у рејону ЗГопола - Младеновац. Совјетска команда је знала о каквој се немачкој групи на југу ради и тако се и ноставила. Читава ова замисао процењује наше снаге, одвојене и оријентисане на поменути немачку групу као недовољне, али требало је извући од њих што се може ради остваривања крупних заједничких циљева.

Мислим да је наша команда била стављена у позицију да прихвати утицај руске концепције. Њихове снаге су, углавном, биле дуж комуникација са тешком ратном техником, а наше јединице лево и десно да им садејствују. На тај начин ми смо напустили наш начин ратовања и иочели смо да ратујемо као модерно наоружане јединице само без тог наоружања. Разуме се да се на тај начин није могло главом кроз зид. Истина Штаб

2. прол. довпзије у једиом моменту је успео да се отргне од те концепције с предлогом Шгабу 52. дивизије ЦА да 2. дивизија делом снага форсира Ибар и избије на леву обалу, са неограниченим могућностима активности и садејства главнини, а са главнином уз обилату подршку тепжокг наоружања 52. дивизије ЦА, у саставу : пук самоходне артиљерије, 536. минобацачки пук са 25 тешких минобацача 120 мм и 1000 граната, 528. минобацачки пук са 24 тешка минобацача 120мм и 1100 граната, и противтенковски пук 25 топова 75 мм, нападну Краљево. Још је било договорено, да пошто њихова дивизија слабо стоји са пешадијом то да батаљони 4. прол. прате и садејствују руском самоходном артиљеријском пуку. И када је све било испланирано, договорено и усаглашено а јединицама издате заповести, на неколико часова пред почетак акције 30/31 октобра - генерал Миљајев, командант 52. дивизије извештава ме да је добио заповест да се са дивизијом пребаци на север, а да ће на овај фронт доћи бугарске јединице. Покушали смо да наговоримо генерала Миљајева да остане и да после "заузимања" Краљева иде на север јер му је то лакше и ближе. Он није прихватио ову нашу идеју - вероватно му је изгледала нереална. Од напада се одустало, као и од форсирања Ибра јер су јединице биле потребне да изврше смену јединица ЦА.

Пошто се у сачуваној документацији много говори - најављује па и врши смена руских јединица јужно од Кралзева бугарским, примером треба све то демантовати и рећи да Бугари на том делу фронта никад нису били. То се види и ио томе што уместо најављених бугарских јединица после пет-шест дана стиже пук из 223. дивизије ЦА. Ово је очито резултат недовољно и непрецизно усаглашених питања најефикасније сарадње у свим савезничким командама, од врха до дна, о чему је горе већ било речи.

У свим дотадашљим борбама дивизија је имала 115 погинулих и 314 рањених бораца. Истовремено је немцима нанела губитке око 1950 погинулих и 1430 рањених.

Сада се већ може констатовати да су Немци, у овој фази операција на Балкану успели успоставити свој непрекидни Источни фронт који се у овом периоду протезао од Грчке па долинама Србије до Сремског фронта, где су хватали везу са својим источним фронтом у Европи. Према томе то више није била само немачка група која се повлачи већ организован фронт под чијом су се заштитом повлачиле јединице из Грчке. То је

нови квалитет у операцијама који савезници нису требали дозволити, без обзира или баш зато што се план операције, на овом правцу, у крајњем домету није остварио. Пошто у првим налетима нису освојени градови Косовска Митровица, Краљево и Чачак, док још није био чврсто организован немачки и источни фронт, требало је искористити повољну прилику и пребацавањем дела снага на супротне обале река, отворити за Немце обухватни фронт а потом привући јаче снаге и обрачунати се на већ изнет начин са непријатељем. То се као што је познато, није догодило па су се савезничке трупе увукле у фронтални обрачун са Немцима у коме није било победника, јер однос снага то није омогућавао.

Но и поред тога почетком новембра, чине се нови напори. Прво, иако по мом мишљењу са закашњењем, Главни штаб за Србију ставља под команду 14. корпуса све наше снаге на моравском бојишту. И друго, убрзава се покрет двеју нових дивизија ( 23. и 25. дивизија ) на овом простору. Двадест трећа дивизија је са 1. југословенском бригадом, одлуком Врховног штаба 22. октобра била упућена на краљевачки део фронта. Још на маршу од истог штаба је усмерена према Чачку где је 30. октобра и стигла. 25. дивизија је касније упућена на краљевачки фронт па је њена челна (16.) бригада 13. новембра сменила 3. српску бригаду 2. прол. дивизије на левој обали 3. Мораве у ширем рејону Шумарице - Витановац, а ова одлази на одмор и резерву дивизије у рејону Трстеник - Штулац - Дубље. Два батаљона 6. српске бригаде који су били у резерви у поменутом рејону одлазе на фронт у састав бригаде. Они по доласку на фронт смењују делове 4. прол. бригаде који иду на заслужени одмор. Одмор је јединицама дивизије био неопходан јер је замор био велики, а борци слабо одевени и без обуће у рововима пуним воде, уз хладно време.

Доласком 25. дивизије на краљевачки фронт иста је стављена под оперативну команду Штаба 2. прол. дивизије. Првом својом заповешћу Штаб дивизије наређује 25 -ој дивизији 19. новембра да своје две бригаде што хитније пребаци преко Зап. Мораве и избије на сектор Матарушка Бања - Замчаље - Маглић - Добре Стране са задатком форсирања, на том сектору, Ибра и дејства у правцу Мусине Реке. Ова наредба је била резултат договора штабова 14. корпуса и 223. дивизије ЦА о концентричном нападу делова 223. дивизије са севера и главнине 25. дивизије са југа у поменутом правцу. Истог дана Штаб 25.

дивизије извештава Штаб 14.кориуса да се 18. бригада налази тамо где је сменила 3. српску бригаду, 16. бригада на маршу између села Чукојевац и Угљарево, 19. бригада већ у Угљареву, на прелазу преко Мораве и обе на правцу извршења претходног наређења.

Треба одмах рећи да су сва ова наређења и извештаји били у закашњењу јер напад о коме је реч требало је да се изведе 18/19. новембра.Због тога, вероватно, Штаб 25. дивизијс истог дана ( 19.) доноси на своју руку одлуку - мимо закаснелог наређења о повратку 16. бригаде на стари положај са задатком да са 18. бригадом запоседне положај Витановац - Трговиште - В. Градина - М. брдо у циљу пресецања одступнице непријатељу на комуникацији Краљево - Чачак , са севера, а 19. бригада по преласку 3. Мораве избије у рејон Врба - Драгосињци, ради заједничког дејства са јединицама Друге пролет. дивизије и ЦА. Како наређено тако и учињено, 16. бригада се поново враћа назад око 30 км у рејон Трговиште где стиже кроз неколико дана уморна и неприпремљена за борбу. Дивизија на том сектору дејствује још неколико дана да би се крајем новембра пребацила на положаје своје 19. бригаде, која се налази на десној обали Ибра јужно од Краљева, а по повлачењу Немаца пребације се преко Ибра и наступа у правцу Драгачева. Овим некорисним маневрима 25. дивизија умањила је свој допринос у борбама на сектору Краљева. Ово нарочито због тога што је фактор времена ишао на руку немачкој Групи, којој је сваки дан био драгоцен.

После смене групе "Бургемајстер" испред јединица дивизије и ЦА налазила се 7. СС дивизија "Принц Еуген", и то : са 13. пуком на положајима од с. Ковачи до с. Врба, са 14. пуком на положајима од с. Врба до с. Витановац, са 749. пуком ( 117. ловачке дивизије ) на положајима од с. Витановац до Чемернице (к. 487) и у продужетку до с. Милочај група "Бургемајстер" . Тако је положаје 4. прол. бригаде и 1041. пука 223. дивизије ЦА, а ту су се налазила и два баталона 6. српске бригаде, покривао 13. СС пук и део 14. СС пука а положаје 3. српске бригаде покривао је део 14. пука на левој обали 3. Мораве и 749. пук 117. див. Код ове одбрамбене линије јасно се уочава немачка тактика која је била примењивана и на осталим секторима бојишта.

Удаљеност положаја одбране жељеног објекта зависила је од ватрених могућности противника - његовог домета . Најудањенија је тачка отсудне одбране на путу и она износи 12 - 15 км, а то су од Краљева с. Врба и Витановац. Само овим

правцима су се могла приближити циљу совјетска тешка оруђа. Због тога ова два пуикта, нарочито по доласку поменуте немачке дивизије нису била освојена.

Било је низ покушаја да се Врба заузме. Остало ми је у сећању један од покушаја, још док је на овом сектору била 52. дивизија ЦА. Пред овај напад, на путу од Врњачке Бање, из Штаба наишао сам џипом на командно месго са осматрачницом, које се налазило на неколико километара од Врбе у с. Вранеши. Крај пута су стајале руске маскиране самоходке (оклопна артиљерија 120 мм) иривучене за напад. Посаде су се поред њих, на пољани, спремале за ручак. Искористио сам тренутак да их посетим и поздравим са њима. Позвали су ме на ручак и ииће. На ручку сам се захвалио, али пиће није био ред да одбијем. Они су пили из поклопца војничких порција. Налили су и мени из бензинске канте у поклопац. Попио сам, једва, гутљај течности која је јако мирисала на бензин, па се није распознавало о каквом се алкохолу ради. Сузе ми ударише на очи, они се у глас насмејаше, нудећи ми и наздрављујући да још пијем. Ја забашурих питањем о каквом се алкохолу ради. После неколико часова, посматрао сам те исте момке како са својим оклопима и гранатама руше све препреке испред себе. Мале кућице или помоћне зграде на путу ових грдосија рушиле су се као кула од карага, остављајући за собом велики облак прашине. Но овај и други напади бивали су заустављани.

Што се пак тиче пешадијских јединица са лаким, краткометним наоружањем, те јединице Немци су пуштали много ближе својим осетљивим објектима. За њих је граница приближавања била 4 - 6 км. Зато се и дешавало да 4. пролетерска и 3. српска бригада са својим батаљонима избију и држе иоложаје до на 3 - 4 км северно и јужно од поменутих комуникација и на 5 - 6 км до Краљева. Немци би их затим потиснули неколико километара уз косе Столова и Котленика, где би се они, из већ ископаних ровова одлично супроставили и одбили нападе.

У периоду тзв. "примирја", од двадесетак првих дана новембра на сектору Дивизије и јединица ЦА били су скоро свакодневни двобоји и артиљеријски дуели у којима су наше и совјетске јединице, како рече и написа један наш високи војни ратни руководицац, "Чупкали са стране" и "Черупали максимално што се може", непријател^а, али ја додајем били и "чупкани" а ионеки и "черупани" од противника. У суштини са

оваквом тактиком, о којој сам говорио, у коју смо били увучени, ништа се квалитетно ново није догађало. Много је зависило од односа снага. Бројни однос снага на Моравском бојишту, временом, се погоршавао на нашу штету. Крајем октобра 20.500 наших војника (без Руса) према 14 000 непријатељских војника. А већ половином новембра он је износио 1:1 или 60000 наших - без Руса према 60000 немачких војника. И због тога положаји од Матарушке Бање па узводно, са обе стране Ибра на десетине километара били су непоседнути. То је био терен као наручен за наше јединице, али њиххлободних, није било.

А, по мом мишљењу, после ослобођења Београда, поред две дивизије оријентисане на моравско бојиште требало је упутити још неколико дивизија, без икаквог ризика за Београд. Јасно, ово се могло урадити уз предвиђање ове варијанте. ("Руководити значи предвиђати") и израде, заједно са савезницима, детаљног плана.

Уз аргументовано образложење, верујем да би и совјетска команда учествовала са још својих снага. Успех не би изостао.

Активности у Дивизији на оживљавању борбених дејстава почеле су 17. новембра слањем свежих батаљона 6. српске бригаде на фронт, на комплетирање исте, са задатком да поседне линију Драгосињци - Змајевац - Каменица, а да се јединице 4. пролетерске повуку на заслужени одмор. Везу са пуком ЦА у рејону Врба и даље држе јединице 4. бригаде. Већ 19. новембра ситуација је захтевала да се 4. пролетерска бригада рокира у лево закључно са реком Рибницом. Ослобођена 6. српска налазила се на положајима лево од 4. бригаде до изнад Матарушке Бање, а лево од Матарушке Бање је 19. српска бригада 25. дивизије с циљем да надире према Ушћу. После ових припрема 22. новембра 3. српска бригада избија на десну облау Ибра у рејону Матаруге, а већ 23. новембра са два батаљона форсира Ибар и поставља се изнад села Рођевићи, где успева да прекине зачеље немачке колоне Групе армија "Е". У току 24. новембра одсечен непријатељ се окомио на батаљоне 3. српске бригаде на левој обали с циљем да се пробије, али им прискаче у помоћ с десне обале 6. српска бригада и до ноћи држи их одсечене од главнине. У овој борби непријатељ је имао око 200 погинулих и већи број рањених, уништена 2 тенка. 10 камиона, 2 луксузна аутомобила, 6 мотоцикла; заплењено: 2 шарца и 8 пушака, и заро-



бљена 23 војника. Сонствени губици: 11 погинулих и 31 рањек.

Док 25. и 26. новембра 6. бригада са осталим снагама води борбу у рејону ман. Жиче, батаљони на левој обали успешно воде борбу и чисте од непријатеља Прогорелицу, Богутовац и Дебело брдо. Немци у извештају од 25. новембра нотирају неиријатељске нападе код Богутовца. а 26. нов. Команда 7. СС дивизије извештава Команду корпуса "Милер" да је Ибарски пут у рејону Краљева отворен, али исто тако да је група "Векер" заузела Маглич и продире према Богутовцу, док је 3. ојачани батаљон 734 пука активан према северу, са обе стране Ибарског пута.

Двадесет осмог новембра активности на целом фронту дивизије и јединица ЦА ка Краљеву. То је већ било време када су кроз Краљево ка Чачку прошли последњи немачки делови који су се повлачили. Прогонећи немачку заштитницу 1041. пук ЦА, 4. пролетерска и 3. српска бригада, сваки на свом правцу форсирале су Ибар и 29. новембра ослободили Краљево. За то време преко Ибра се пребацују 25. дивизија, усмерава се у правцу Каоне а 6. српска бригада, лево од комуникације у правцу Чачка. Док 4. пролетерска бригада остаје у Краљеву, 1041. пук ЦА одлази у састав своје дивизије, 3. српска бригада прогони немачку заштитницу дуж пута према Чачку.

Немачка Команда 7. СС дивизије извештава 27. новембра, Вишу команду, да је отпочео покрет ради одвајања без притиска непријатеља и о послатим појачањима на путу Краљево - Слатина, ради осигурања јужног бока на правцу Богутовац. Још им је остао страх од 3. српске бригаде. Иначе, Немци су се повукли из Краљева скоро неопажено, што је велики пропуст јединица дивизије и ЦА. Као једино ублажујуће оиравање би се могла навести неприиремљеност наших јединица за кретање кроз минирану просторију. Немци су обилато искористили минирање са против-пешадијским и прот. тенковским минама. Пре подне 29. новембра, прелазећи преко Рибница (мост је био порушен) на прилазима газу видео сам, од mine, разнешена коњска кола са муницијом и запрегом. Код наших бораца, што је и разумљиво, владао је велики страх од мина. Дешавало се баш на овом фронту да су борци у нападу наишавши на минско поље нерадо продужавали напад, а неки пут и одустајали. Немци су плански све рушили: мостове, вагоне, аеродром, возила, итд. Тако је било и у Краљеву. Наишли смо на пустош и рушевине, 600 вагона, 250 возила, сви мостови, све је то било уништено.

Ослобођењем Крал^ева, а после неколико дана и Чачка, за Немце је била завршена фаза извлачења са југа. Немачке трупе су се, скоро некажњене, извукле из нимало завидног положаја.

ИЗВОРИ:

Архив војноисторијског института (АВИИ), Архива народноослободилачког рата (НОР), к. 735, рег. бр. 5-25/4  
Архив војноисторијског института (АВИИ), Немачка архива (НА), Национална архива Вашингтон (НАВ). - Т - 314, Ф 849.632  
АВИИ. НА, НАВ\_Т-314, Ф. 849/590  
АВИИ. НОР, к. 733, рег. бр. 10/5  
АВИИ. НА, НАВ-Н-Т-314, Ф. 849/447  
АВИИ, НОР, к. 733, рег. бр. 10/30/5  
Зборник НОР-а, Т XII, књ. 4, док. 117  
Зборник НОР-а, Т XII, књ. 4, док. 153  
АВИИ, НА, НАВ-Т-311, Ф. 185/658-800  
Исто  
АВИИ. НА, НАВ-Н-Т-314. Ф. 849/166-67  
Исто  
АВИИ, НА, НАВ-Т-311, Ф.185/658-800  
АВИИ. НОР. к. 733, рег. бр. 10/23-5  
АВИИ, НОР, к. 733, рег. бр. 4-21/4 и к. 184. рег. бр. 24-25/1  
АВИИ, НОР, к. 733, рег. бр. 4-21/4 и к. 184. рег. бр. 24-25/1  
АВИИ, НОР, к. 733, рег. бр. 10/23-5  
АВИИ, НА. НАВ-Н-Т-314, Ф. 849/215-16  
АВИИ, НОР, к. 733, рег. бр. 5-30/4  
АВИИ, НОР, к. 733, рег. бр. 1-4. и к. 732А, рег. бр. 46-3  
АВИИ, НА, НАВ-Н-Т-311, Ф. 185/658-800 и Т-314, Ф 849/170, 322.343, 344, 379,381,382.  
АВИИ, НА, НАВ-Н-Т-314. Ф. 848/971  
АВИИ, НОР, к. 733, рег. бр. 1/1 и к. 732А. рег. бр. 48-1/3  
АВИИ. НОР, к. 26, рег. бр. 2/7-9  
АВИИ, НОР, к. 631, рег. бр. 2-22/5  
АВИИ, НОР, к. 735, рег. бр. 5-31/4  
АВИИ, НОР, к. 735, рег. бр. 1/2  
АВИИ. НОР, к. 184, рег. бр. 132-51/1  
АВИИ, НОР, к. 1089, рег. бр. 17-2  
Завршне операције за ослобођење Југославије стр. 78-79  
АВИИ. НА, НАВ-Х-Т-314. Ф. 849/866-167.  
Зборник НОР-а Т. I. књ. 15, стр. 92-99.  
Зборник НОР-а Т. XII, књ. 4, стр. 1052  
АВИИ. НОР, к. 735, рег. бр. 1/2  
АВИИ, НОР, к. 735, рег. бр. 1/2  
АВИИ, НА. НАВ-Н-Т-314. Ф. 848/1321-22  
АВИИ. НА, НАВ-Н-314. ф. 848/1339-40  
АВИИ. НОР, к. 7321,, рег. бр. 37-4